

О. М. Ситник (Ужгород)

Василь Григорович Ляскоронський

Автор показав життєвий і творчий шлях відомого українського історика, археолога й нумізмата В. Г. Ляскоронського. Спинився на характеристиці основних праць вченого, зокрема з археології, історичної географії України та історії Київської Русі.

5 січня 1990 р. виповнилося 130 років з дня народження українського історика, археолога, етнографа і нумізмата В. Г. Ляскоронського, творча спадщина якого поки що не дістала належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Досі недостатньо вивчено його наукові погляди, які із сучасних позицій, безперечно, здаються дещо обмеженими і суперечливими. Проте не слід відкидати того нового, прогресивно-го, що він привніс в науку.

Народився Василь Григорович Ляскоронський 24 грудня 1859 р. (за старим стилем) у м. Золотоноша Полтавської губернії в збіднілій дворянській родині. Його батько — Григорій Ляскоронський, закінчивши Ніжинський історико-філологічний інститут, працював учителем міської школи. Мати, з роду Максимовичів, закінчила Ніжинський французький пансіон¹. Обстановка в сім'ї Ляскоронських великою мірою сприяла розвитку у дітей здібностей до науки, особливо до вивчення іноземних мов та історії. Після домашньої підготовки в 1872 р. Василь вступив до 1-го класу Полтавської гімназії, а через два роки, після смерті батька, змушений був продовжити навчання в Лубенській гімназії.

Закінчивши в 1880 р. гімназію, В. Г. Ляскоронський вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де на той час вже навчався його старший брат Володимир. Василь слухав лекції і на медичному факультеті, вивчав анатомію людини і тварин. Це було викликане прагненням юнака оволодіти якомога повнішою сумою знань з гуманітарних та природничих наук. Навчаючись ще на першому курсі, Василь вирішив перейти на медичний факультет. Однак цьому перешкодило повернення з-за кордону В. Б. Антоновича, який, продовживши викладацьку діяльність у Київському університеті, захопив багатьох студентів своїми змістовними лекціями. У спогадах В. Г. Ляскоронський так описував той період навчання: «Друге півріччя Володимир Боніфаційович читав нам історію Литви, лекції записувало чимало студентів, потім зводили текст, літографували й видавали їх після перевірки та доповнення самого професора... Володіючи чималою спеціально підбраною бібліотекою, Антонович роздавав свої книжки всім бажаючим...»². Чимало часу В. Б. Антонович проводив із своїми учнями у Центральному архіві, а також в нумізматичному та археологічному музеях університету. Саме тоді В. Г. Ляскоронський зацікавився рядом допоміжних історичних дисциплін — антропологією, етнографією, нумізматиною, археологією, палеографією, сфрагістикою та ін. Він почав самостійно працювати в нумізматичному й археологічному музеях³.

¹ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. 90, спр. 3, арк. 1.

² Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за В. Б. Антоновича як професора // Україна.— К., 1928.— Кн. 6.— С. 72.

³ Мельник-Антонович К. М. Василь Григорович Ляскоронський: Некролог // Записки історико-філологічного відділу ВУАН.— 1929.— Т. 24.— С. 369.

Навчаючись в університеті, Ляскоронський завдяки своїм старанням і здібностям добився стипендії, яку він одержував протягом кількох років за конкурсом. По закінченні історико-філологічного факультету (історичного відділення) в 1885 р. Василь Григорович захистив кандидатську дисертацію на тему «Політичні зібрання і політична організація кальвіністів у Франції в XVI ст.» і був удостоєний за неї срібної медалі⁴. Водночас він продовжував слухати курс лекцій на медичному факультеті університету, займався репетиторством, а також читав лекції у приватних гімназіях, утримуючи себе, матір і молодших сестер. Одна з них — Катерина — вивчала медицину спочатку в Харкові, а згодом — у Парижі. В той же час Василь Григорович збирав відомості про монетні скарби. Літні вакації він проводив або на Полтавщині, де вивчав топографію й народний побут краю, або виїжджав до сестри у Париж. Два роки він прожив у Відні, в сім'ї російського священика при посольстві, виконуючи обов'язки домашнього вчителя. Там В. Г. Ляскоронський слухав лекції в університеті, працював у музеях, бібліотеках та архівах, студював в оригіналі матеріали з картографії стародавньої України. Тоді ж, зацікавившись ісландськими сагами, почав вивчати мову й листуватися з Ісландським науковим історичним товариством, яке згодом обрало В. Г. Ляскоронського своїм почесним членом і запросило його до Ісландії. Цим запрошенням Василь Григорович скористався не зміг, проте, побував у цілому ряді європейських країн — Австрії, Швейцарії, Франції, Нідерландах, Англії та Німеччині, працював у Луврі, Сен-Жермені, Британському та Берлінському музеях⁵.

У 1891 р. В. Г. Ляскоронський повернувся до Києва, де дістав посаду вчителя 3-ї гімназії. Крім того, він записався до університету своєю коштом кандидатом для підготовки до захисту магістерської дисертації. В той період Ляскоронський опублікував у київських періодичних виданнях зібрані ним на Полтавщині та за кордоном матеріали з нумізматики та археології. Зокрема, ряд археологічних розвідок було надруковано в «Киевской старине».

Ще під час свого перебування у Відні В. Г. Ляскоронський почав досліджувати спадщину Г. Боплана. 10 грудня 1891 р. він зробив доповідь про старовинні атласи та карти України, вміщені у праці цього французького військового інженера «Опис України» (1650 р.), на засіданні товариства Нестора-літописця, членом якого він став. Згодом цей матеріал було надруковано в «Чтениях общества Нестора-летописца» та у виданнях Московського археологічного товариства. В 1901 р. вона вийшла у світ окремою книжкою⁶.

Вивчивши атлас Г. Боплана й інші іноземні карти, В. Г. Ляскоронський провів ідентифікацію географічних назв, частина з яких була видозмінена, описав кордони воєводств, що належали до України, і склав географічний покажчик до карт⁷. Зокрема, в праці «Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России» поряд з п'ятьма докладними картами України, складеними Гандіусом, Ляскоронський вмістив біографію Боплана, а також створений ним «Опис України». Сам по собі твір Г. Боплана містить ряд цікавих даних з історії, географії, культури й етнографії України, а також відомості про боротьбу українського народу проти панування польської шляхти. Однак В. Г. Ляскоронський не обмежився тільки передачею цього матеріалу, а доповнив його своїми поясненнями та

⁴ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. 90, спр. 1, арк. 1.

⁵ Там же, спр. 3, арк. 2, 3, 8; спр. 124—153 (листування).

⁶ Ляскоронский В. Г. Данные об атласах Боплана XVII в. // Чтения в Ист. о-ве Нестора-летописца.— 1896.— Кн. 10.— С. 37—39; Ляскоронский В. Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России: Карты Украины XVII века.— Киев, 1901.— 91 с.

⁷ Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория.— Киев, 1988.— С. 66.

уточненнями. Ряд свідчень Г. Боплана він піддав критиці за нетиповість окремих тенденційно дібраних фактів⁸. Названа й інші праці В. Г. Ляскоронського, присвячені історичній географії Полтавщини і Переяславщини, залишаються важливим джерелом для вивчення природних та географічних умов України доби феодалізму⁹.

Результатом вивчення істориком широкого картографічного матеріалу стала також праця «Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России». Зібрані у ній дані свідчили про існування на Україні в XVI—XVII ст. багатьох поселень, які згодом, під час козацьких війн і набігів кримських татар, були знищені. Здобуток ученого був помічений дожовтневими історіографами. Зокрема, літературознавець й історик П. Є. Щоголев звернув увагу на те, що, обгрутовуючи думку про існування на Лівобережній Україні у вказаний період великої кількості населених пунктів, В. Г. Ляскоронський не зміг довести її до логічного завершення¹⁰.

Справді, користуючись широким картографічним матеріалом, В. Г. Ляскоронський окреслив кордони України в XVI — на початку XVII ст., вказав на значну кількість населених пунктів, що існували на той час, спростувавши тим самим твердження окремих істориків про незаселеність краю. Проте наявний в історика матеріал виявився недостатнім, щоб остаточно спростувати «теорію» про незаселеність Лівобережної України.

Василь Григорович зробив вагомий внесок у розвиток української і російської археологічної науки, яка була предметом наукової діяльності протягом усього його життя: 14 з опублікованих праць ученого присвячено археології, а з неопублікованих — понад 10. Питання археології він тісно пов'язував з нумізматикою, історичною географією та історичним краєзнавством. Переважна частина їх стосувалася досліджень городищ, курганів, майданів, Змієвих валів і монетних скарбів регіону Середнього Подніпров'я, у тому числі й Полтавщини — батьківщини історика.

Формування В. Ляскоронського як археолога почалося ще в стінах Лубенської гімназії під впливом Ф. І. Камінського, пізніше — в Київському університеті під керівництвом професора В. Антоновича. Останній, наслідуючи традиції, закладені М. О. Максимовичем, посадав одне з визначних місць у розвитку вітчизняної археології кінця XIX — початку XX ст. Василь Ляскоронський став їх продовжувачем в українській дожовтневій історичній науці.

Під час археологічних експедицій у В. Г. Ляскоронського зав'язалася «близька знайомість і приятні стосунки» з відомим дослідником української старовини В. В. Хвойкою. Коли останній разом з С. А. Мазаракі організував ряд експедицій та розкопок на території Середнього Подніпров'я, Василь Григорович взяв у них активну участь. В. В. Хвойка познайомив його з дослідниками київської старовини, зокрема з М. С. Стелецьким та ін. Дружина В. Б. Антоновича К. М. Мельник-Антонович згадувала згодом, що Василь Григорович, обстежив «мало не половину» Полтавщини, суміжну частину Курщини та Харківщини, оглянув, заміряв, накреслив та зазначив на картах не одну тисячу пам'яток старовини і видав цілий ряд розвідок про них¹¹.

⁸ Ляскоронский В. Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. — С. 25, 28, 36—38.

⁹ Див.: Корінний М. М. Природні умови Переяславської землі в X—XIII ст. // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів в Україні. — К., 1988. — С. 100—105.

¹⁰ Щеголев П. Е. Критика работы В. Ляскоронского «Иностранные карты и атласы XVI—XVII веков, относящиеся к Южной России» // Ист. вестник. — Т. XXV. — С. 334.

¹¹ Мельник-Антонович К. М. Назв. стаття. — С. 370.

Коли у товаристві Нестора-літописця було засновано відділ підготовчого комітету до XI археологічного з'їзду, В. Г. Ляскоронський взяв діяльну участь у його роботі. Разом з іншими членами-полтавцями йому було доручено скласти реєстр пам'яток старовини до кінця XVIII ст. На з'їзді, що відбувся в 1899 р. у Києві, Василя Григоровича було обрано його секретарем. Під його редакцією виходили бюлетені з'їзду. В. Г. Ляскоронський брав участь і в роботі XIII—XV археологічних з'їздів. Товариство Нестора-літописця обирало його своїм делегатом на кожний з'їзд¹².

На основі ряду знахідок римських монет у регіоні Середнього Подніпров'я В. Г. Ляскоронський висловив думку про давню заселеність цього краю. Він підтримав також твердження деяких учених про заснування Києва ще на початку нашої ери¹³, ґрунтуючись на даних про знахідки скарбів римських монет I—III ст. на території міста (на Печерську, Подолі, біля Львівських воріт, на Караваївській та Некрасовській вулицях). Пізніше його погляди з цього питання було піддано критиці радянським археологом М. К. Каргером. Зокрема, останній вказав на недопустимість спроб пов'язувати знахідки скарбів римських монет з топографією міста Ярослава, як це зробив В. Ляскоронський. Йому, підкреслив Каргер, можливо, було невідомо про існування на місці сучасного Києва у VIII—X ст. кількох не зв'язаних між собою поселень на Горі, Подолі, Киселівці тощо. Однак факт існування наприкінці X ст. міста Володимира, значно меншого за своєю площею від міста Ярослава, вже тоді був встановлений, і це мав знати Ляскоронський. На погляди В. Г. Ляскоронського, вважав М. К. Каргер, наклала певний відбиток теорія існування великого «Дніпровського міста», яке підтримувало тісні торгіві і культурно-політичні зв'язки з Римом¹⁴.

З позицій сучасної історичної науки питання про заснування Києва і його топографію найбільш повно розглянуте академіком Б. О. Рибаківим у його фундаментальній праці, присвяченій 1500-літтю міста. Виходячи із свідчень візантійського імператора Константина Багрянородного, він стверджує, що так званий «докиївський», торговий Київ існував задовго до побудови князем Києм свого «града»¹⁵. Про це переконливо свідчать поховання черняхівсько-зарубинецького типу і знахідки римських монет на території Києва, які належать до II—IV ст. Процес формування міста Б. О. Рибаків розглядає протягом кількох віків, аж до V—VI ст. Саме до цього періоду автор відніс побудову укріплень на Старокиївській (Андріївській) чи на Замковій горі.

Деякі вчені, насамперед П. П. Толочко, вважають поселення на Замковій горі ядром, яке, розростаючись, поступово охопило територію навколишніх гір, і стародавнє городище на старокиївській горі стало своєрідним продовженням Замкової. Остання певний час ототожнювалася з горою, названою ім'ям одного з легендарних засновників Києва — Хорива. Це припущення допустив і В. Г. Ляскоронський. Зіставивши Хоривицю з Вишгородом, він, однак, не розмістив її на території сучасного Вишгорода, а ототожнив із Замковою горою¹⁶.

Теорія В. Г. Ляскоронського піддавалася останнім часом перегляду деякими дослідниками, які вважають ототожнення Хоривиці з Вишгородом неможливим і визнають вірогідною версію Ляскоронського про те, що Хоривиця — це Замкова гора. Однак аналіз літопису і

¹² Там же.— С. 370—371.

¹³ Корнилович А. К. Одиннадцатый археологический съезд в Киеве // Ист. вестник.— Т. LXXVIII.— С. 1130—1131.

¹⁴ Каргер М. К. Древний Киев.— М.: Л., 1958.— Т. 1.— С. 89—90.

¹⁵ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.— М., 1982.— С. 100.

¹⁶ Толочко П. П. Древний Киев.— Киев, 1976.— С. 34—35.

сам сталий перелік імен легендарних братів свідчить, що Хоривицею слід вважати Лису гору, розташовану на північ від Щекавиці¹⁷. Це підтвердив і академік Б. О. Рибаків¹⁸.

Зіставляючи позицію В. Г. Ляскоронського і радянських істориків щодо заснування Києва і його топографії, слід відзначити, що головну увагу в своїй праці «Римські монети, які знайдено на території м. Києва» автор концентрував не на топографії, а на тій ролі, яку відігравав Київ у торговельних зв'язках південно-східних слов'янських племен з Римом. Ці зв'язки мали ширше, навіть і культурно-політичне значення. Це положення, не підтримане М. К. Каргером, знайшло місце, незалежно від В. Г. Ляскоронського, у працях академіка Б. О. Рибаківа¹⁹.

Особливу увагу В. Г. Ляскоронський приділяв Зміївим валам. Він віддав їх вивченню чимало часу, результатом чого стала поява ряду праць з даної тематики²⁰. Василь Григорович не є зачинателем досліджень Зміївих валів. Його попередниками в цій справі були М. О. Максимович, В. Б. Антонович, І. І. Фундуклей. Проте це не применшує його заслуг у вивченні цієї проблеми. Слідом за І. І. Фундуклеєм та В. Б. Антоновичем Ляскоронський досліджував Пороський вал. Він вперше описав залишки Посульських валів. На його думку, лінія цих валів могла закінчуватися десь за 4—5 км від сучасного міста Лубни, впираючись у притоку Сули — Вільшанку. Однак згадана В. Ляскоронським «мережа укріплень» на схилі долини р. Вільшанки, що її він відносив до дуже давнього часу, насправді є залишками якоїсь іншої споруди, що з'явилася, можливо, в результаті використання насипів курганів для добування селітри. Слідом за М. О. Максимовичем Василь Григорович вивчав Переяславські вали і склав їхній план²¹. Проте в ході досліджень він допустив дві помилки: відніс до Зміївих валів залишки городищ²² і датував їх за так званими курганами-городищами-майданами, що знаходилися на лініях цих валів²³.

Що стосується датування Зміївих валів, то Ляскоронський був одним з перших дослідників, які взяли під сумнів їх давньоруське походження, обстоюючи більш ранній час їх виникнення. Свою думку історик мотивував тим, що вали виходили за межі території Київської Русі, а також твердженням літописців про те, що вони створювалися як оборонні споруди. Зокрема, обстеживши вали в районі Бельського городища, що на р. Ворсклі, Василь Григорович відніс спорудження до скіфських часів на основі того, що культурний шар городища належав саме до цього періоду²⁴.

В. Г. Ляскоронському було відомо, що в курганах і майданах знаходять давні поховання (червоного кольору людські скелети з речами

¹⁷ Див.: Там же.— С. 35; Толочко П. П. Древний Киев.— Киев, 1983.— С. 46.

¹⁸ Рибаків Б. А. Указ. соч.— С. 101.

¹⁹ Див.: Там же.— С. 95.

²⁰ Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевы) валы в бассейне р. Сулы // Труды XI арх. съезда.— М., 1901.— Т. 1.— С. 404—457; Ляскоронский В. Г. Змиевы валы в пределах Южной России, их отношение к курганам-майданам и приблизительная эпоха их возникновения.— М., 1907.— С. 42—53; Ляскоронский В. Г. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевы) валы в области днепровского Левобережья // Труды XIV арх. съезда.— М., 1911.— 82 с.; Ляскоронский В. Г. К вопросу о местоположении, в пределах Южной России района, в котором проповедовал епископ Брунон в начале XI века // Журн. м-ва нар. проsv.— Пг., 1916.— С. 273—295.

²¹ Кучера М. П. Змиевы валы Среднего Поднепровья.— Киев, 1987.— С. 55—57.

²² Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевы) валы по течению рр. Псла и Ворсклы.— М., 1907.— С. 17.

²³ Ляскоронский В. Г. Змиевы валы Среднего Поднепровья в пределах Южной России, их отношение к курганам-майданам и приблизительная эпоха их возникновения // Городища, курганы и длинные (змиевы) валы по течению рр. Псла и Ворсклы.— С. 52.

²⁴ Кучера М. П. Указ. соч.— С. 10.

скіфських часів). Аналогічні майданоподібні споруди, характерні для місцевостей, де вироблялася селітра, він виявив у зовнішньому валі Бельського городища. Це дало йому привід хронологічно пов'язати з валами і розміщені поблизу кургани-майдани по нижній течії р. Сули та в інших місцях, а також висловити думку про скіфське походження і Зміювих валів. Пізніше, враховуючи свідчення єпископа Бруно, який, прямуючи до печенігів з місіонерською метою, на початку XI ст. побував у Києві, Ляскоронський висловив припущення про можливість використання князем Володимиром вже існуючих валів. При цьому Василь Григорович керувався оцінкою свідчень Бруно, даною М. О. Максимовичем і В. Б. Антоновичем на користь давньоруського походження Зміювих валів. Щоб поставити крапку над «і», В. Г. Ляскоронський вирішив провести розкопки валів, городищ та курганів.

Аналізуючи працю А. В. Стороженка «Очерки переяславской старины», В. Г. Ляскоронський піддав критиці датування автором Зміювих валів XI століттям, наголосивши при цьому, що одночасна побудова валів на лівому і правому берегах Дніпра була неможливою. Важливим доказом на користь більш раннього існування валів Василь Григорович вважав наявність їх у багатьох народів світу: германців, кельтів, етрусків, римлян, хозар, персів, китайців. Зокрема, посилаючись на свідчення Тацита, В. Г. Ляскоронський вказував, що римляни вже в II ст. нашої ери звернули увагу на великі земляні споруди у германців²⁵.

Дослідження В. Г. Ляскоронського було єдиною, хоч і невдалою спробою визначити датування Зміювих валів за археологічними даними. Він не підійшов до критичного аналізу у своїх висновках. У зв'язку з цим вимагають перегляду й інші, явно помилкові твердження вченого²⁶. Це стосується насамперед датування валів за знайденими в них скелетами. Згодом, зайнявшись визначенням місцерозташування печенігів, до яких прямував з Києва Бруно, В. Г. Ляскоронський визнав, що Переяславські вали були споруджені під час князювання Володимира Великого²⁷.

Проблемою Зміювих валів займалися й радянські дослідники, зокрема М. П. Кучера, який підійшов до справи з позицій найновіших даних археологічної науки. Використавши спадщину дожовтневих учених, у тому числі й В. Г. Ляскоронського, М. П. Кучера критично оцінив ряд його положень.

Однією з найголовніших праць В. Г. Ляскоронського слід вважати фундаментальну монографію «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.», працювати над якою він став ще на початку 90-х років XIX ст. Вона готувалася до видання під назвою «История Переяславского княжества с древнейших времен и до половины XIII ст.»²⁸. У 1897 р. її було опубліковано з дещо зміненою після доопрацювання назвою: «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» (1913 р. перевидавалася). Грунтуючись на широкому літописному матеріалі, історик висвітлив у ній процес освоєння регіону, простежив розвиток промислів, ремесел, торгівлі, побут населення, а також політичну історію Переяславського князівства, його особливе стратегічне положення — на рубежі зі степовою зоною, що постійно загрожувало набігами кочовиків з півдня. «История Переяславской земли...» була однією з цілої серії монографій, виданих у другій половині XIX — на початку XX ст., автори яких робили спроби регіонального дослідження питань історичного розвит-

²⁵ Ляскоронский В. Г. К вопросу о переяславских торках.— СПб., 1905.— С. 10.

²⁶ Кучера М. П. Указ. соч.— С. 10.

²⁷ Ляскоронский В. Г. К вопросу о местоположении, в пределах Южной России района, в котором проповедал епископ Бруно в начале XI века. — С. 295.

²⁸ ЦДІА УРСР, ф. 294, оп. 1, спр. 302, арк. 184, 209.

ку давньоруських князівств. Широко використавши археологічні, етнографічні й нумізматичні матеріали, В. Г. Ляскоронський надто захопився фактологічним викладом і описовістю. Питання соціально-економічного розвитку земель, класової боротьби по суті ним не порушувалися²⁹. Особливу увагу вчений звернув на значну роль Переяславського князівства в давньоруській історії, чому сприяли його вигідне розташування на перехресті торгових шляхів, тісні зв'язки і федерація з Києвом, а також успіхи в боротьбі з кочовиками³⁰.

Дослідження В. Г. Ляскоронського викликало жваву дискусію серед дожовтневих історіографів. Першим на неї відгукнувся К. І. Храчевич. Вказавши, що «История...» написана на зразок праць Д. І. Багалія, П. В. Голубовського, М. С. Грушевського та ін., присвячених регіональному дослідженню питань історичного розвитку давньоруських князівств, автор рецензії підкреслив, що вона «досить добросовісна», однак, почасти, де Ляскоронський викладає матеріали археологічних розкопок, містить забагато дрібниць, за якими неможливо вловити головної думки. Останній розділ «Общественное устройство и быт Переяславской земли в удельно-вечевой период» Храчевич назвав найслабкішим, оскільки, на його думку, «автор не виділив і не згрупував типи особливості, які були характерні саме для Переяславської землі». Було також зазначено, що В. Г. Ляскоронський не зміг переконливо обґрунтувати всі свої гіпотези³¹. Всебічний аналіз «Истории Переяславской земли...» дав М. С. Грушевський. Він також порівняв її з аналогічними розвідками з історії Смоленщини, Волині, Полоччини й Сіверщини, вказавши на ряд методологічних помилок, допущених автором, компілятивність окремих розділів, перенесення на історію Переяславщини даних, взятих з інших регіонів давньої України і з пізніших часів. Щодо розробки Ляскоронським питання слов'янської колонізації Переяславщини М. С. Грушевський оцінював її як позитивну, хоч і подану безсистемно. Ряд зауважень стосувалися розділів, присвячених політичній історії краю, яким були притаманні поверховість, відсутність чіткої відповіді на ряд порушених самим же дослідником питань. В цілому ж М. С. Грушевський відзначив, що, незважаючи на ряд методологічних недоліків, книга В. Г. Ляскоронського є небезкорисною³². Її схвально сприйняла наукова громадськість. В. Г. Ляскоронський захистив її як дисертацію на історико-філологічному факультеті Київського університету 23 травня 1899 р.³³

На жаль, досі «История Переяславской земли...», як і більшість праць В. Г. Ляскоронського, лишається поза увагою радянських дослідників.

Захистивши дисертацію, В. Г. Ляскоронський за рішенням Ради університету від 28 травня 1899 р. здобув ступінь магістра російської історії³⁴. Проте на вимогу В. С. Іконникова, Т. Д. Флоринського та деяких інших викладачів історико-філологічного факультету його позбавили права викладати в цьому вузі. Причиною цього було, насамперед, упереджене ставлення до В. Г. Ляскоронського як до учня В. Б. Антоновича, якого у свій час було звинувачено у так званій «українській інтризі» (зусиллях, спрямованих на допущення на XI археологічному з'їзді української мови в доповідях та дебатах, до речі,

²⁹ Историография истории Украинской ССР.— Киев, 1987.— С. 43.

³⁰ Ляскоронский В. Г. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.— Киев, 1897.— С. 128, 207.

³¹ Храчевич К. И. Критика на монографию Василия Ляскоронского «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» // Ист. вестник.— СПб., 1898.— Т. LXXI.— С. 375—377.

³² Грушевський М. С. Рецензія на книгу В. Ляскоронського «История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.» // Записки НТШ.— Львів, 1898.— Кн. 11.— Бібліографія.— С. 13—16.

³³ Держ. арх. м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 4797, арк. 87.

³⁴ Там же, арк. 88.

поряд з іншими мовами). Реакційна професура, не маючи змоги виступити проти В. Б. Антоновича, вирішила поквитатися з його магістрантом³⁵.

У травні 1903 р. Василь Григорович подав прохання, а у вересні того ж року дістав посаду приват-доцента в Московському університеті на кафедрі російської історії. Він читав там курс лекцій із стародавнього періоду. Паралельно В. Г. Ляскоронський продовжував викладати у 3-й київській гімназії. Час від часу він приїздив до Москви, вичитував частину свого курсу і знову повертався до Києва. В 1907 р. Василь Григорович, нарешті, здобув приват-доцентуру на кафедрі російської історії у Київському університеті. З 31 жовтня він знову читав курс лекцій російської історії на історико-філологічному факультеті³⁶.

У 1909 р. В. Г. Ляскоронський дістав посаду екстраординарного професора Ніжинського історико-філологічного інституту на кафедрі російської історії. Розпочалася різнопланова викладацька діяльність історика в Ніжині. Не обмежуючись лекціями з історії в інституті, Василь Григорович читав їх також на Вищих жіночих курсах. А з 1916 р. В. Г. Ляскоронський паралельно посів посаду ще й лектора французької мови. Того ж року відзначалося 25-річчя його викладацької діяльності. Василя Григоровича залишили на посаді екстраординарного професора на кафедрі російської історії ще на п'ять років. Добросовісна наукова й педагогічна діяльність В. Г. Ляскоронського неодноразово відзначалася. Він був нагороджений чотирма орденами і однією пам'ятною срібною медаллю, за вислугу років мав чин статського радника (від 5 лютого 1904 р.)³⁷.

Працюючи у Ніжинському історико-філологічному інституті, В. Г. Ляскоронський успішно поєднував викладацьку роботу з науковою. В 1910 р., до ювілею Полтавської битви, було опубліковано його працю «Поход Карла XII в 1708—1709 гг. в пределы России». Тоді ж досить чітко проявилася позиція В. Г. Ляскоронського як історика буржуазно-ліберального напрямку³⁸. Про це свідчить одна з найбільших праць ученого — «Киевский Вышгород в удельно-вечевое время», що вийшла в 1913 р. У ній на основі аналізу літописів та ряду монографій В. Г. Ляскоронський дійшов висновку про значну роль Вишгорода в стратегічному і військово-адміністративному відношенні та про існування союзу з Києвом (з кінця IX ст. і до падіння Вишгорода під натиском монголо-татар у 1240 р.). Це мотивувалося тим, що у вказаний період він був добре укріпленим пунктом, у якому знаходили притулок київські князі зі своїм оточенням під час ворожої навали. Це твердження Ляскоронський висунув слідом за М. С. Грушевським³⁹. Останнього він наслідував і в оцінці суперництва Києва з Вишгородом. Причому В. Г. Ляскоронський зазначав, що до правління Володимира Великого Вишгород відіграв провідну роль в обороні Києва і лише за князя Володимира поступився нею київській фортеці. Загалом твердження про значну роль Вишгорода як міста, так і фортеці є досить аргументованим. Ляскоронський висловив припущення про одночасне виникнення Вишгорода і Києва. На користь цього він наводив згадку про Вишгород як місто княгині Ольги, на утримання якого йшла третя частина данини від древлян. В. Г. Ляскоронський називав Вишгород резиденцією перших київських князів, а з часом — їхнім спадковим престолом. Своєрідністю князівської влади в Києві В. Г. Ляскоронський вважав існування посади підручного — князя вишгородського,

³⁵ Мельник-Антонович К. М. Назв. стаття.— С. 372.

³⁶ ЦДІА СРСР, ф. 740, оп. 18, спр. 282, арк. 78.

³⁷ Там же, арк. 78—86.

³⁸ Див.: Историография истории Украинской ССР.— С. 126.

³⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси.— Львів, 1905.— Т. 2.— С. 276.

який був співправителем, а також спадкоємцем першого у політичному відношенні⁴⁰.

Василь Григорович Ляскоронський розглядав політичний розвиток Києва і Вишгорода у тісному взаємозв'язку. Посилаючись на літопис, він наводив свідчення про вбивство вишгородськими «боярцями» Бориса, подану ними допомогу Святополку при зайнятті київського престолу, що спричинило політичну суперечку у Києві. На думку історика, в перші часи руського державного життя Вишгород відзначався своєрідними, де в чому відмінними від Києва рисами, успадкованими з тих часів, коли він був «міцним варязьким містечком, що тримало у покорі київське населення». Проте з розширенням меж київських укріплень Вишгород, зберігаючи свій основний характер, змушений був пристосовуватися до нових вимог політичного життя і ввійти в більш або менш тісну єдність з іншими частинами Києва⁴¹.

Даючи характеристику населення давньоруського міста, В. Г. Ляскоронський поділяв його на дві частини: «нагірну» — аристократично-військову, або жителів кремля, і «нижчу» — торгово-промислову і частково землеробську, або жителів передгір'я (пізніше — посаду). Між ними мали місце сутички, які поступово переростали в антагоністичні⁴².

Особливу увагу в праці В. Г. Ляскоронський звернув на релігійно-церковне значення Вишгорода. Вишгород здавна служив некрополем для князів. Тут, на його думку, були поховані Аскольд і Дір, Ольга, Ярополк, Олег, Володимир Великий, Борис і Гліб, Ярополк Ізяславич, Ярополк Володимирович, Мстислав Володимирович, Ізяслав Мстиславович та ін. На території Вишгорода було побудовано кілька православних і католицьких храмів, серед яких чи не найголовніший Успенський Десятинний. У Вишгороді знаходився старий релігійний центр — Турово, роль якого особливо зросла в другій половині XII ст., коли посилилася боротьба між Мономаховичами і Ольговичами. В її ході перевага, на думку Ляскоронського, була на боці тих, хто встигав залучити на свій бік симпатії вишгородського населення з його впливовим духовенством. Втративши провідну роль у військово-політичному відношенні, Київський Вишгород зберіг за собою значне місце в релігійних і міжкнязівських відносинах⁴³.

На відміну від істориків, які в окремих питаннях стояли на позиціях буржуазного націоналізму, історичні погляди В. Г. Ляскоронського були позбавлені національних тенденцій. Зокрема, він був далекий від твердження про Київську Русь як про колицку лише української нації, української культури, і не перебільшував ролі Києва в історичному розвитку східнослов'янських земель. Послаблення Києва в XII ст. і вихід на арену Суздальського князівства В. Г. Ляскоронський вважав за неминучий історичний процес⁴⁴. Переміщення соціально-економічного центру Давньої Русі він розглядав за дворянською історіографією.

Працю В. Г. Ляскоронського «Киевский Вышгород в удельно-вечевое время» названо єдиним спеціальним дослідженням, де Замкова гора ототожнюється з літописною, на якій сиділи брати Кий, Щек і Хорив. Щоправда, вчений слідом за деякими попередніми дослідниками ототожнив її з Вишгородом, помилково вважаючи його за частину Києва⁴⁵. Першим, хто помітив неправомірне перенесення на Хоривицю цілого ряду літописних фактів, пов'язаних з Вишгородом, був академік В. І. Петров⁴⁶.

⁴⁰ Ляскоронский В. Г. Киевский Вышгород в удельно-вечевое время.— С. 49, 61, 150, 162, 322, 323.

⁴¹ Там же.— С. 146, 147, 323—325.

⁴² Там же.— С. 4, 50.

⁴³ Там же.— С. 51—143.

⁴⁴ Там же.— С. 327.

⁴⁵ Див.: Толочко П. П. Указ. соч.— С. 34—35.

⁴⁶ Петров В. І. Рецензія на книгу В. Г. Ляскоронського «Киевский Вышгород

У 1913 р. було видано, ще одну працю В. Г. Ляскоронського на давньоруську тематику⁴⁷. В ній він продовжив розробку однієї з важливих проблем — відносин жителів порубіжних руських земель із степовиками. Зокрема, йшлося про чернігово-сіверських князів, половців та інші сусідні народи і племена. Дослідник показав, що князі південно-східних руських земель прагнули до союзу не лише з чорними клобуками, зокрема з ковуями, які перебували на службі у порубіжних князів, а й з половцями — головними противниками Русі в XII ст. Отже, звичаї, характерні для кочівників, деякою мірою переймалися і руським порубіжним населенням. Переймався і характер військових походів. Так, В. Г. Ляскоронський відзначив, що сіверські князі, як і половці, застосовували тактику летючих набігів⁴⁸.

У праці «Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов» згадується також ряд походів, здійснених на чолі з новгород-сіверським князем Ігорем Святославовичем, серед яких були успішні — 1174 р. і 1183 р. і трагічний — 1185 р., описаний автором «Слова о полку Ігоревім». Однією з причин поразки руських воїнів Ляскоронський вважав втечу з поля бою чернігівських ковуїв. Справжнім же причиною поразки — суперечностям між руськими князями — автор приділив досить мало уваги. Щоправда, це частково зумовлено невеликим обсягом дослідження. Стосовно взаємовідносин сіверських князів з іншими руськими князями В. Г. Ляскоронський зауважив про наявність у сіверян агресивних планів не лише проти половців, а й проти київських та галицьких володарів⁴⁹. Дослідження про давньоруських князів займають особливе місце у науковій спадщині В. Г. Ляскоронського. Серед них слід виділити опубліковані праці, присвячені двом визначним особам у давньоруській історії, — Володимирі Великому і Володимирі Мономаху. «Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого и его заслуг в отношении Русской Земли» було видано у 1916 р. В основу її було покладено прочитану Василем Григоровичем доповідь на конференції в історико-філологічному інституті, що відбулася в Ніжині 13 грудня 1915 р. з нагоди 900-річчя з часу смерті Володимира Великого. Зосередивши головну увагу на проблемі хрещення Русі, В. Г. Ляскоронський поставив під сумнів літописне свідчення про те, що поширення і прийняття християнства на Русі було справою одного Володимира. Відзначивши великі заслуги князя у хрещенні руських земель, Василь Григорович підкреслив, що той був тільки продовжувачем справи своїх попередників — княгині Ольги, брата Ярополка та ін.⁵⁰ Слід підкреслити, що позиція В. Г. Ляскоронського в розробці даного питання збігається з концепцією сучасних істориків, зокрема М. Ф. Котляра, який на основі ряду джерел (переважно візантійських) обстоює думку про прийняття християнства невеликою групою русів на чолі з князем Аскольдом у 60-х роках IX ст.⁵¹ Версія Ляскоронського щодо Аскольдового хрещення Русі, хоч і не є добре аргументованою, в цілому збігається з висновками й інших науковців⁵².

в удельно-вечевое время» // Записки істор.-філол. відділу ВУАН.— К., 1919.— Кн. 1.— С. 121—122.

⁴⁷ Ляскоронский В. Г. Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов.— Казань, 1913.— 16 с.

⁴⁸ Там же.— С. 2—3.

⁴⁹ Там же.— С. 4—16.

⁵⁰ Ляскоронский В. Г. Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого и его заслуг в отношении Русской Земли.— Нежин, 1916.— С. 10.

⁵¹ Див.: Котляр М. Ф. Запровадження християнства у Давньоруській державі // Укр. іст. журн.— 1988.— № 6.— С. 19.

⁵² Див.: Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі.— К., 1988.— 259 с.

В історичному нарисі «Владимир Мономах и его заботы о благе русской земли», опублікованому ще в 1892 р., В. Г. Ляскоронський називає Володимира Всеволодовича «добрим страдальцем за руську землю», який здійснив перші спроби її централізації і відіграв велику роль у справі оборони від половців (у праці названо більше 80-ти тільки великих походів, здійснених Володимиром Мономахом). На основі «Повчання» Мономаха В. Г. Ляскоронський спробував подати образ і характер князя, показавши його набожним, милостивим, але водночас і «надзвичайно суворим у виконанні своїх обов'язків правителя руської землі». Однак історик дещо ідеалізував останнього, коли зображував його «великим страдальцем руського народу», що виявляв особливе піклування про нижчі його верстви⁵³.

Не можна не погодитися з високою оцінкою, даною Володимирі Мономаху як політичному діячу, що докладав великих зусиль для усунення міжкнязівських усобиць, згуртування сил проти зовнішніх ворогів. Одним з промовистих прикладів такої політики стала поступка, зроблена Мономахом у 1093 р., коли після смерті свого батька Всеволода Володимир відмовився від великокнязівського київського престолу на користь свого двоюрідного брата Святополка Ізяславича. Він пішов на цей крок, прагнучи уникнути сварки і спільно виступити проти половців.

У 1921 р. В. Г. Ляскоронський повернувся до Києва, а наступного року дістав посаду професора у Київському археологічному інституті на кафедрі мистецтвознавства, де викладав курс загальної нумізматики. Особливо історика цікавили монети давньогрецького, римського і візантійського походження. В результаті тривалих археологічних пошуків, проведених переважно в межах Подніпров'я, ним було зібрано багатий матеріал про античні монети, який послужив основою для лекційного курсу в археологічному інституті та для написання ряду праць. Однак незабаром інститут було закрито, і Ляскоронський лишився без офіційної посади. Та це не завадило йому продовжувати активну наукову діяльність.

Одразу після переїзду до Києва Василь Григорович включився в роботу Всеукраїнської Академії наук, брав участь в археологічній секції, Софійській та етнографічній комісіях, історичній секції — по відділах старого Києва і Чернігова та первісної культури, а також у комісіях науково-термінологічного словника й краєзнавства. Наприкінці 1927 р. В. Г. Ляскоронського обрали також до складу комісії сходознавства. Він був найдіяльнішим членом Всеукраїнського Археологічного Комітету. Завідуючи нумізматичним відділом Лаврського заповідника, Василь Григорович тимчасово виконував і обов'язки його директора. Йому було доручено редагування Лаврського збірника. Проте цього було замало для такої діяльної особи, як В. Г. Ляскоронський. Він не міг лишатися осторонь будь-якого, вартого уваги починання чи наукового дослідження. В серпні 1925 р. професор Ляскоронський очолив комісію ВУАН з питань дослідження могильника Софіївського собору. Тоді було обстежено значну частину навколишньої території і знайдено велику кількість речей великокнязівської та литовської доби. Та це був лише початок. Василь Григорович мав намір провести значно глибше і систематичніше обстеження⁵⁴.

Восени 1927 р. з ініціативи В. Г. Ляскоронського розпочалося дослідження підмурівка Золотих Воріт. Однак вченому довелося працювати в осінню неgodу майже самотужки. Йому вдалося відкрити залишки давнішої брами, яка існувала на місці Золотих Воріт до 1037 р. Ледве встиг Василь Григорович заміряти і сфотографувати свої

⁵³ Ляскоронський В. Г. Владимир Мономах и его заботы о благе русской земли: Ист. очерк.— Киев, 1892.— С. 4, 41—42.

⁵⁴ Ляскоронський В. Г. Розкопи в подвір'ї Софійського собору в Києві: Осінь 1925.— К., 1925.— С. 1—2.

відкриття, як за одну ніч дерев'яне підмурування було спалене безпритульними. Застудившись під час розкопок, В. Г. Ляскоронський захворів на запалення легень і помер. З січня його було поховано на Лук'янівському цвинтарі, про вивчення якого вчений дбав, беручи діяльну участь у складанні програми Київського Некрополя в комісії стародавнього Києва при ВУАН⁵⁵.

В. Г. Ляскоронський — історик широкого профілю. Він досліджував багато різнопланових проблем вітчизняної та зарубіжної історії і був діяльним членом цілого ряду історичних товариств. Однак попри всю масштабність творчого діапазону В. Г. Ляскоронського, очевидно, слід вважати його насамперед спеціалістом з історичної географії та топографії, а також археології і нумізматики України.

Життєвий і творчий шлях В. Г. Ляскоронського — яскравий приклад осмисленого, цілком відданого науці життя. Він ще чекає на докладне і всебічне дослідження і, можливо, перевидання кількох краєзнавчих праць. Час ніби закликає нас до вивчення багатої наукової спадщини істориків минулого.

Одержано 03.05.89.

Автор показал жизненный и творческий путь известного украинского историка, археолога и нумизмата В. Г. Ляскоронского. Остановился на характеристике основных трудов ученого, в частности по археологии, исторической географии Украины и истории Киевской Руси.

⁵⁵ ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, ф. 90, спр. 3, арк. 1, 5—6.